

Адметнасці гаворкі вёскі Загалічы Пружанскага раёна

Загалічы – вёска ў Ружанскім пасялковым савеце, што размешчана за 46 км на паўночны ўсход ад адраённага цэнтра г. Пружаны. У пачатку ХХ ст. – гэта вёска ў Ружанскай воласці Слонімскага павета Гродзенскай губерні. У 2005 г. тут налічвалася 118 жыхароў і 66 гаспадарак [1, с. 504].

Дыялектны матэрыял у в. Загалічы (мясц. назва: Зага⁴л'ічы; жыхары: зага⁴л'іцк'іа, зага⁴л'іцк'і, зага⁴л'іцкайа) быў запісаны ў лютым-красавіку 2012 г. ад мясцовай жыхаркі Шапавал Лідзіі Паўлаўны, 1934 г. нараджэння. Для запісу дыялектнага матэрыялу намі была выкарыстана праграма лінгвістычнага атласа "Гаворкі Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка" (дапрацаваны варыянт), а таксама т.зв. новая праграма: "Як у вас гавораць?" [2, с. 14–18].

Разгледзім комплекс моўных асаблівасцей, якія характарызуюць гаворку в. Загалічы Пружанскага раёна.

Даследуемай гаворцы ўласцівы пяціфанемны склад галосных гукаў – [а], [е], [о], [ы(і)], [у]. Адною з найбольш яркіх і паказальных прыкмет дадзенай гаворкі з'яўляецца пашырэнне галоснага [а], што ўжываецца ў наступных пазіцыях: на месцы гістарычнага *о ў ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных: галава⁴, даро⁴га, каро⁴ва, малако⁴; на месцы этымалагічных *е, *h ў першым пераднаціскным складзе пасля губных: в'асна⁴, бада⁴, в'адро⁴, м'ашо⁴к, п'асо⁴к; на месцы гістарычных *е (*ь) у першым пераднаціскным складзе пасля этымалагічных *с, *з, [ц'] < *т, *н, [дз'] < *д: с'ало⁴, з'амл'а⁴, ц''ап'е⁴р, н'ама⁴, дз''ан'о⁴к; на месцы гістарычнага *е ў пераднаціскных і паслянаціскных складах у словах тыпу гл'адз''е⁴ў, зл'ака⁴ўс'а, зл'ака⁴ўуца, уз'ала⁴, па⁴м'ац''; на месцы паслянаціскага этымалагічнага *е ў лексемах б'е⁴раг, в'е⁴чар. Аднак у канцавых адкрытых складах, а таксама у новых закрытых складах пад націскам гістарычны *о захоўваецца: с'е⁴но, высо⁴ко, л'е⁴то жы⁴то, рэ⁴хо, але дал'о⁴ка; больш, воз, вол, йон, каро⁴ўка, нос, по⁴ўдз''еш, стол [3, с. 8].

Істотная асаблівасць вывучаемай гаворкі – гэта рэалізацыя галоснага [е] на месцы націскага этымалагічнага *h: л'ес, с'е⁴но, с'н'ег, в'е⁴ц'ер, хл'еў [3, с. 8]. Часам у акрэсленай пазіцыі можна пачуць гук пярэдняга рада сярэдне-верхняга пад'ёму [ê] (закрыты, сярэдні паміж [е] і [ы]) пасля цвёрдых зычных: цѐп, цѐ⁴ўка.

І нарэшце, яшчэ адной значнай адметнасцю разглядаемай гаворкі ў галіне вакалізму з'яўляецца вымаўленне галоснага [о] на месцы гістарычнага *е ў словах дал'о⁴ка, аў'о⁴с, м'од.

Найбольш яркая і выразная асаблівасць даследуемай гаворкі ў галіне кансанантызму – гэта наяўнасць толькі мяккіх зычных у наступных пазіцыях: губныя мяккія перад этымалагічнымі *е, *h, *і: в'асна⁴, б'е⁴раг, в'е⁴чар, да м'ане⁴, п'е⁴ршы, б'ада⁴, в'адро⁴, м'ашо⁴к, п'асо⁴к; заб'іра⁴ц'', лав'і⁴ц'', м'і⁴ска, п'іса⁴ц'', раб'і⁴ц''; гістарычныя *с, *з, [ц'] < *т, *н, [дз'] < *д, *л – перад этымалагічнымі *е (*ь), *і: с'ало⁴, з'амл'а⁴, ц''ап'е⁴р, н'ама⁴, дз''ан'о⁴к, ал'е⁴, л'едз'', по⁴л'е; з'іма⁴, кас'і⁴ц'', н'і⁴ўка, хадз''і⁴ц'', кал'і⁴, л'і⁴па, л'іц'', хадз''і⁴л'і [3, с. 9].

Вельмі паказальнай адметнасцю дадзенай гаворкі з'яўляецца пераход гістарычных "паўмяккіх" *д', *т' перад *е, *і, мяккіх *д', *т' перад націскным *h, а таксама на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку ў палатальныя зычныя [дз''], [ц'']: дз''ен',

ц''ап'е⁴р; хадз''і⁴ц'', ц''і⁴хо; дз''ед, ц''ен'; хо⁴дз''іц'', но⁴с'іц'', хо⁴дз''ац'', но⁴с'ац''.

У этымалагічных спалучэннях *гы, *кы, *хы, што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў, а таксама ў пазіцыі перад галосным [е] ў прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку заднеязычныя перайшлі ў мяккія: до⁴ўг'і, каро⁴тк'і, то⁴нк'і, ц''і⁴х'і; до⁴ўг'ейе, каро⁴тк'ейе, ц''і⁴х'ейе.

Істотная рыса вывучаемай гаворкі – гэта паслядоўнае зацвярдзенне гістарычных мяккіх *р, *ж, *ш, *ч, *ц: ре⁴чка, грэх, паре⁴зай, пара⁴дак; жар, жы⁴то, на м'ажы⁴, ша⁴пка, во⁴чы; цѐп, цѐ⁴ўка, ца⁴цка, хло⁴пцы, маладз''і⁴ца і інш.

Своеасаблівы і неадназначны ў разглядаемай гаворцы зычны [в], што паходзіць з *в, *л. У пазіцыі перад галосным ён даў рэфлекс губна-губнога [w]: ва⁴та, вада⁴, во⁴л'ны, в'е⁴ц'ер, плы⁴у⁴ і інш. Сустракаецца губна-губны [w] і ў пачатковым становішчы перад зычнымі: w ха⁴ц''е, w л'е⁴с'е, w по⁴л'е і інш. Аднак у пазіцыі пасля галоснага гуча перад зычным і ў канцавым становішчы зычны [в] (< *в, *л) рэалізуецца ў паўгалосны [ў]: ла⁴ўка, пра⁴ўда, до⁴ўг'і, куп'і⁴ў і інш.

Прыкметная фанетычная асаблівасць даследуемай гаворкі – гэта даволі выразнае вымаўленне звонкіх зычных у канцавым становішчы і ў сярэдзіне слова перад глухімі: воз, го⁴лад, дуб, нож; гу⁴бка, зага⁴дка, ка⁴зка, но⁴жка.

Характэрнай адметнасцю дадзенай гаворкі з'яўляецца таксама фанетычнае падаўжэнне зычных у інтэрвакальным становішчы на месцы этымалагічнага спалучэння "мяккі зычны + ъ": з'е⁴л'л'е, нас'е⁴н'н'е.

І нарэшце, выразная асаблівасць вывучаемай гаворкі – гэта пашырэнне пратэтычных зычных [г], [w] або іх адсутнасць перад галоснымі [а], [о], [у]: гану⁴ча, гара⁴ц'', во⁴чы, wу⁴л'іца, о⁴з'еро, о⁴стры.

Значныя адметнасці адрозніваюць разглядаемую гаворку і ў галіне марфалогіі.

Назоўнікі мужчынскага роду адзіночнага ліку другога скланення з мяккай і зацвярдзелаю асновай у творным склоне зафіксаваны з канчаткам -ом: кан'о⁴м, рубл'о⁴м, нажо⁴м, йайцо⁴м, йейцо⁴м.

Назоўнікам жаночага і мужчынскага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне характэрны канчатак -ы: на м'ажы⁴, на двары⁴, на канцы⁴.

Назоўнікі жаночага, мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з цвёрдай і мяккай асновай ў месным склоне адзначаны з канчаткам -е: у /w/ ха⁴ц''е, у /w/ л'е⁴с'е, у /w/ по⁴л'е, у /w/ но⁴с'е.

Назоўнікам жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне ўласцівы нулявы канчатак: н'ама⁴ баб, гало⁴ў, хат, стрэх, даро⁴г.

У назоўным склоне мужчынскага роду адзіночнага ліку прыметнікі вымаўляюцца з націскным і ненаціскным канчаткам -ы: малады⁴, стары⁴, малы⁴, но⁴шы, до⁴бры, харо⁴шы.

Істотная асаблівасць даследуемай гаворкі – гэта толькі поўныя двухскладовыя націскныя і ненаціскныя канчаткі -айа, -ойе, -айе ў назоўным склоне адзіночнага ліку адпаведна жаночага і ніякага роду: малада⁴йа, стара⁴йа, до⁴брайа, но⁴вайа; маладо⁴йе старо⁴йе, но⁴вайе, харо⁴шае, сало⁴дкайе.

Інфінітыў дзеясловаў з асновай на галосны пашыраны з суфіксам -ц'': раб'і⁴ц'', спац'', хадз''і⁴ц''.

Дзеясловам першага і другога спражэння ў трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку характэрны канчаткі -е, -іц", -уц", -ац": йон ідз"е⁴, н'ас"е⁴, хо⁴дз"іц", но⁴с"іц", йаны⁴ іду⁴ц", н'асу⁴ц", хо⁴дз"ац", но⁴с"ац" і інш.

Зваротныя дзеясловы ў дадзенай гаворцы ўжываюцца з постфіксамі -ца, -с'а: бра⁴цца, зва⁴цца, мы⁴цца, раб'і⁴цца, умыва⁴цца, байу⁴с'а, купа⁴йс'а, байа⁴ўс'а, купа⁴ўс'а, н'е⁴шта зраб'і⁴лас'а і інш. [3, с. 13].

Адрозніваецца вывучаемая гаворка і тым, што дзеясловы ў форме інфінітыва з асновай на [к] захоўваюць старажытную форму на -чы з націскам на канчатку: п'ачы⁴, с'ачы⁴. Дзеясловы ж з асновай на [г] у акрэсленай граматычнай форме аднаўляюць гэты зычны: стры⁴гчы. Аднак ў форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу падобныя дзеясловы паслядоўна захоўваюць заднеязычныя [г], [к]: п'аку⁴ц", с'аку⁴ц", стрыгу⁴ц" [4, с. 316–318].

Такім чынам, гаворка в. Загалічы Пружанскага раёна характарызуецца цэлым комплексам моўных асаблівасцей і адносіцца да гродзенска-баранавіцкай

(панямонскай) групы гаворак паўднёва-заходняга дыялекту беларускай мовы.

ЛІТАРАТУРА:

1. Гарады і вёскі Беларусі : энцыклапедыя – Т. 4, кн. II. Брэсцкая вобласць / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2007. – 608 с.: іл.

2. Самуйлік, Я.Р. Гаворкі Выганаўскага Палесся : лінгвіст. атлас для студэнтаў філал. фак. ун-та / Я.Р. Самуйлік ; Брэсц. дзярж. ун-т. – Брэст : БрДУ, 2009. – 199 с.

3. Босак, А.А. Атлас гаворак Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці і сумежжа (Верхняга Над'ясельдзя). Фанетыка і марфалогія / А.А. Босак, В.М. Босак ; НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства. – Мінск : НАН Беларусі, 2005. – 94 с.

4. Булыка, А.М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.